

GRADECZI HORVÁTH GERGELY ÉS LÁM (AMBROSIUS) SEBESTYÉN HITVITÁJA.¹

— Első közlemény. —

I.

A reformált egyház kebelében a XVI. század végeig egyes dogmaticus kérdések értelmezésére nézve támadt viszályok óriási terjedelmű irodalmat teremtettek.

A rengeteg számú colloquiumok, és polemicus iratok túlnyomólag ugyan Németországban keletkeztek, de a reformatio szülőföldjének példáját kisebb nagyobb mérvben követte minden ország, a hol a protestans vallás gyökeret vert.

Habár eme szóbeli és tollharczokba politikai és hatalmi kérdések is bejátszottak, azokban mint közvetlen tényezők majd nem kizárólag hivatásszerű hittudósok szerepeltek.

Érdekes kivételt képez e tekintetben a határozott lutherpárti főúr, Gradecki Horváth Gergelynek hitvitája Lám, másként Ambrosius Sebestyénnel, a magát Melanchton hívének valló késmárki lelkipásztorral.

Az ellentétet az előkelő ősök utóda és a polgári származású pap között még kirívóbbá tette a sors szeszélye, melynél fogva emez mint maga felemlíté, elődeitől sajátlag családi nevet sem öröklött, hanem a »Lám« vezetéknév sánta (németül: lahm) nagyatyjára gúnynévként ragadt, míg a főleg irataiban használt »Ambrosius« előnevet saját atyja keresztnéve után vette fel.

Sebestyénünk egyébként gondos nevelésben részesült. Már szülővárosa, Késmárk iskolájában teljesen elsajátította a latin nyelvet s szép előmenetelt tett a görög nyelvben, a retorikában, mathematikában, a hittudományokban pedig szintén alapos ismereteket

¹ A szerző jelen hitvita előzményeit ismertette »A felsőmagyarországi kryptokálvinisták hitvitázó irodalmáról« című értekezésében (Irodalomtörténeti közl. II. évf.), míg egy párhuzamos hitvitát tárgyz az »Pücz Gáspár és ellenfelei« címmel megjelent értekezése. (M. Könyv-Szemle 1892/3. évfolyam).

szerezett. Tanúsítja ezt az a kitüntetést képező körülmény is, hogy még tanuló korában egyidejűleg segédtanítókép volt alkalmazható.

A tehetséges ifjút Rueber János főkapitány a felsőmagyarországi protestansok hatalmas támasza, ki 1571-ben Késmárk várát a hozzá tartozó birtokokkal együtt Laszky Alberttől zálogba vette, pártfogásában részesíté, s lehetővé tette neki tanulmányainak a wittenbergi akadémián való befejezhetését.

Ide Lám az 1575-ik év május havában utazott, ellátva Toraconymus (Kabát) Mátyásnak, akkori késmárki iskolamesternek kiváló bizonyítványával. Innen már a következő 1576-ik évben kiadta pártfogója iránti hálája jeléül ily czimű irodalmi zsengejét: *Metaphrasis graeca Psalmi Primi et ex eodem Elegia ad . . . Dm Johannem Ruberum . . . Heroem rerum fortiter feliciterque gestarum gloria clarissimum, et de ecclesia Christi et studiis bonarum artium optime meritum, Dominum et Maecenatem suum piaie observantiae studio colendissimum.*¹

A végzett akadémiakust visszatérte után szülővárosa a Kassára átment Thoraconymus utódjául iskolamesterré választotta 1577-iki april hó 1-jétől járó 75 frt évi fizetés s a szokásos járulékok mellett. Ebben az alkalmazásában előljárósága teljes megelégedését csakhamar megnyerhette, mert a város, 1579 január havában történt nősüléskor neki házassági ajándékkul egy 6 frt 68 denárnyi értékű ezüst serleggel kedveskedett; ugyanazon évben elhalt, s a városnál alkalmazásban állott atyját pedig közkölségen temettette el.

Mindamellet ő a következő 1580-ik évben, miután Eperjes városa részéről váratlanul a prédikatori tiszttel megkináltatott, azt elfogadva, elhatározta magát a papi pályára való átlépésre. Erre saját nyilatkozata szerint, annál szivesebben állott rá, mert épen az említett évben az öt sz. kir. város, és a sárosmegyei nemesség egyetértőleg kijelentették, hogy a »*Formula concordiae*«-re nincs szükségük, hanem megmaradnak régi hitvallásuk mellett, s hogy ennek értelmezésénél a szentíráson és symbolumokon felül a »*Corpus doctrinae*« legyen irányadó.² Tették pedig e kijelentést

¹ E 8-rétű 7 számozatlan levélből álló munkának egy példánya meg van a debreczeni collegium könyvtárában. Toraconymusnak 1575. május 5-én kelt fenti bizonyítványát közli Klein: »Nachrichten von den Lebensumständen . . . evang. Prediger« czimű munkájában I. k. 1. lap. V. ö. Bartholomäides J. L. Memoriae ungarorum qui in . . . universitate Vitebergensi . . . studia . . . confirmarunt, 1. 1.

² Tudvalevőleg a *Formula concordiae* néven ismeretes, s 1580-ban Ágoston szász választó fejedelem által kihirdetett hitokmány, czimével ellentétben, a protestans felekezetek közötti egyetértést nem csak hogy elő nem mozdította, hanem épen az ellenkezőt, a végelválást idézte elő, a mennyiben egyebek között a 7-ik pontban az ellennézetűek kárhoytatása mellett, hitelvkint megállapítja, Krisztusnak, mint Isten-embernek, testileg mindenütt, és így az úrvacsorában is jelenlétét (az ubiquitous dogmáját).

A *Corpus doctrinae philippicum* czím alatt ismeretes hitvallás-gyűjtemény a három symbolumon felül, tartalmazza a Melanchtontól módosított ágostai

némely, leginkább külföldről bevándorolt személyek fondorkodásával szemben, melylyel egyházaikba a formulát igyekeztek becsémpészni. Lám, ily előzmények után biztosítva érezte magát aziránt, hogy módjában lesz azontúl is az általa az iskolában előadott tanok terjesztése.

Papjelöltünk lelkésszé avatását Briegben eszközölvén, midőn ennek megtörténte után Eperjesen a predikatori állást elfoglalta, írásbeli nyilatkozatot állított ki a *Corpus doctrinae*, s a városok hitvallásának elfogadásáról. Egyszersmind ezen okmányban még kiemelte, hogy pappá avatásakor a briegiek az öt-városi hitvallás és Melancthon könyvének elfogadását nemcsak egyenesen helyeselték, hanem még Bels Benedeket, az öt város egyházi kerületének seniorát, kitől a városi hitvallás egy példányát megkapták, úgy társait az e mellett való megmaradásra, ellenben az általuk szintén megvetett *Formula concordiae* mellőzésére felhívták.

Eperjesi lelkészkedése alatt Lámnak alkalma nyílt az 1583-ik évi június 19-én, és 20-án tartott zsinaton a gyűlölt *Formula concordiae* ellen nyilvánosan is felszólalni. Jelesül midőn azt szóba hozták, Luther *Kirchenpostill*-jából némely mondatokat olvasott fel, melyekből szerinte kitűnik, hogy az úrvacsorában Krisztus teste és vére csak szellemileg vétetik. Mire Bels esperes is Bucernek hasontartalmu szavait olvasá fel, a zsinat pedig egyhangulag régi hitvallásuk változatlan fentartása mellett nyilatkozott.¹

Ez időben Rueber, miután előzőleg késmárki zálogbirtokát Thurzó Szaniszlóra, majd 1579-ben Tököly Sebestyénre átruházta előbbi udvari papját Kratzer Gáspárt Késmárkról, hol 1583. január 18-dika óta, mint lelképásztor volt alkalmazva, magával vitte Kassára.

Helyébe a város közönsége az említett év szeptember hó 19-én tartott teljes ülésében egyhangulag Lámot választotta meg plébánosául, és elhatározta Eperjesen csinált 60 forintnyi adósságának kifizetését, hogy onnan tisztességesen távozhasson. Az ennek folytán vele létrejött szerződészerű megállapodás értelmében a város közönsége mindenkor tiszteletet tanusítand plébánosa irányában s meg fogja ezt védeni az igaz tan vallásában, a szentségek kiszolgáltatásában, a jó erkölcsök előmozdításában, és a bűnök elhárításában; az engedetleneket pedig engedelmességre szorítandja. Meg-

hitvallást, az apológiával együtt, továbbá az utóbbinak Loci communes, Examen ordinandum, és Responso ad articulos Bavaricos című dolgozatait.

Az öt sz. kir. város u. m. Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kis-Szben hitvallását, mely 1549-ben Ferdinánd királynak bemutatott, Stöckl Lénárt szerkesztette. Nyomatásban először jelent meg 3 nyelven Kassán 1613-ban. Tartalma azonban a vitás dogmaticus kérdések értelmezésére nézve mi biztos támpontot sem nyújt.

¹ Lám ezeket az életrajzi adatokat maga adja elő »Kurtze Wiederholung der reinen und gesunden Lehr« című munkájában, melyet utóbb bővebben ismeretetek. Fizetése, melyet Késmárkon mint iskolaigazgató húzott, az ottani számadások szerint 1580-iki Sz. Márton napjával állítatott be. Ugyanabból a forrásból kitűnik, hogy Eperjesre távoztakor, a Cantort az iskolába berenditék.

nyugszik továbbá a város Lám hitvallásában, mint a mely a fő symbolumokon, az ágostai és a Stöckl-féle városi hitvalláson, az Apológián és Luther katekizmusán alapul. Majd kivételesen ígéretet tesz az új plébános azon kívánságának támogatására, hogy ő úgy az öt sz. kir. város egyházaihoz, mint a 24 regalium fráternitásához csatlakozhassék. A mi végül fizetését illeti, az a plébánia felépítéséig hetenkint 3 forintban szabályoztatott, mihez még járul a gabona utáni adó, marhái számára takarmány, és a templomban eszközözendő temetések fejében egy-egy forint. E mellett kimondatott, hogy a sajtót és lent a hívek vagyonukhoz mérten szolgáztatják, valamint a czéhek járulékaire nézve is a régi szokás érintetlenül marad. A kereskedők testülete (Kaufherren Brüderschaft) szolgálmányai azonban az iskolamesternek lesznek kiszolgáltatandók.¹

Eme megállapodás az új plébánosnak a sz. kir. városok egyházai kötelékében való megmaradására nézve teljesezésbe nem ment, miután vele többé az öt-városi zsinatokban nem találkozunk, feltehető tehát, hogy ő azokhoz nem is kapott meghívást. Valamint továbbá a *Formula concordiae*-nek eperjesi hitvallásában történt elvetése nem gátolta őt szülő városába visszatértekor az ágostai hitvallásnak és Luther katekizmusának elfogadásában, úgy ez utóbbiakkal összeférhetőnek tartotta az ubiuitas hitelve s a templomok díszítése iránti nézeteit, jóllehet ezekkel mindinkább a kalvini felfogáshoz közeledett.

Az ez irányban minden alkalomkor nyíltan kijelentett, és állhatatosan fentartott vallási meggyőződése a nagy tudományú és higgadt jellemű férfit, daczára tartózkodó magaviseletének és vonakodásának, szóval és tollal vívott hosszadalmas küzdelemben bonyolította gradecfi Horváth, máskép Stansith Gergelyvel, s társaival.

Ebben a hitvitában a szerény pap helyzetét, habár híveinek ragaszkodására s a késmárki vár urának Thököly Sebestyénnek párfogására támaszkodhatott, szerfelett megnehezíté gazdag s bőkezű ellenfelének magas társadalmi állása és protestans hitsorsosai körében bírt nagy mérvű befolyása.

Ez utóbbi egyetlen fia volt Sziget hős megvédőjének, a horvátországi Stansith családból eredő Horváth Márknak, kinek I. Ferdinánd katonai érdemei jutalmául Biharban és Szepességben terjedelmes birtokokat s bárói czímet adományozott.² Sőt 1561-ben bekövetkezett halála után a királyi kegy az ekkor három éves árvájára is kiterjedt annyiban, hogy gondnokául három előkelő

¹ Az „*Ordnung der Stadt Kesmark 1554—1609*“ című vastag kézirat a város levéltárában, a melyből Abel Jenőnek a m. t. Akadémia által megvett okirat-másolatokból álló gyűjteményében rövid kivonat foglaltatik. Az érdekes meghívó okiratot egész terjedelmében közli Genersich: *Merkwürdigkeiten der K. Frey-Stadt Késmárk*. II. 123. l.

² Nagy Iván, Magyarország családaj (V. 146—148. II.), s az ott idézett források.

férfiút, Draskovich György pécsi püspököt, Semsey Ferenczet és Therjék Tamást — rendelt.¹

Horváth Gergely már 16 éves korában ment külföldre tanulmányainak folytatása végett.² Elsőbben az 1574-dik év október havában Páduában³ találjuk, honnan a strassburgi s innen a baseli akadémiába ment át. Mindenütt különös előszeretettel kereste fel tudós férfiak társaságát, kik viszont a kellemes külsejű, tehetséges és előkelő származású ifjút körükbe szívesen fogadták.

Ezeknek sorába tartoztak a strassburgi akadémia tanárai közül, eme főiskola egyik alapítója, a német Cicerónak elnevezett híres nyelvész Sturmus János, a kínél Gergelyünk ottani tartózkodása alatt lakott, s teljes ellátásban részesült, továbbá a kitünő hittudós s a *Formula concordiae* szenvedélyes védője Pappus János, valamint a jeles bölcsész és több ethikai munka, s egy görög nyelvtan szerzője Golius Theophil. Ugyancsak Strassburgban ismerkedett meg Horváth a schwaiczi Toxites Mihály orvostudorral, ki szakmunkái mellett Cicero fölött írt commentarijával magának hírnevet szerzett; Baselban pedig szorosabb összeköttetésbe lépett az ottani főpappal s az academia többszöri rectorával Sulcerus Simonnal. Midőn azután ismereteinek gyarapítása végett Európa nagy részét beutazta: Genfben 6 hónapig barátságosan együtt élt a kalvinismus egyik legtekintélyesebb képviselőjével Beza Thóddal; majd Drezdában megismerkedett a *Formula concordiae* értelmi szerzőjével Andreae Jakabbal.⁴ E mellett nem hanyagolta el az őt rangjánál fogva megillető magasabb társadalmi köröket sem.

¹ Ferdinánd királynak Bécsből 1561. szeptember 14-én kelt leirata (Wagner, *Analecta* I. 182. s 183. 1).

Horváth Gergely életrajzánál első sorban azokat az adatokat használtam fel, melyeket Erhardnak az ő s neje ravatalai fölött tartott gyászbeszédei tartalmaznak. Az illető nyomtatványt utóbb bővebben ismertetem.

Midőn pedig erre általában hivatkoznám; csak az igénybe vett más forrásokat fogom helyenkint külön idézni.

² A Horváth családnak a neerei levéltárban őrzött emlékkönyvébe be van jegyezve, hogy Horváth Gergely 1558. augusztus 1. született Körmenten, anyja szül. Hahoti Krisztina, pedig meghalt ugyanott 1559. márczius 25. Ebbe az emlékkönyvbe, mint már most megemlítendőnek vélem, sajátkezűleg beírták nevüket: Toxides medicus Argentorati in edibus Joannis Sturmii compatriis charissimi 4. calend. Sep. anno salutis 76; — Simon Sulcerus scribebat Bazileae 22. Decembr. Anno 1578, (más kéz: aetatis vero 73. ministerii 42) — 1579. Jacobus Marchio Badensis et Hochburgensis, manu propria.

³ Horváth Gergelynek a paduai káptalan előtt Bagnoe Jakab, és Kovacsóczy Farkas tanúk jelenlétében 1574. Octóber 8-kán kiállított meghatalmazása eredetben a neerei levéltárban, melynek szintügy, mint az e levéltárból általam még idézendő egyéb okiratoknak másolata meg van az Abel-gyűjteményben.

⁴ Horváth a »Responionis pars secunda« című munkája B. 7 levelén kijemeli Sturmusnak, mint »olim rectoris Argentinensis mei vero Argentiniae hospitis ac perceptoris, quantum coelestis doctrinae veritas permittit, etiam post illius mortem, grata memoria observandissimi« tudományos tekintélyét.

Bezátl és Andreae illetőleg a fenti körülményeket felemlíti a »Responionis pars prima« előszavában.

Például Strassburgban közelebbi viszonyban állott iskolatársával, Jakab baden-hochburgi őrgroffal.

A németországi és schwaiczi főiskolák a kérdéses időszakban leginkább az egyház szolgálatában állván, kétségen kívül az előkelő magyarországi protestáns növendék tanulmányainál szintén a vallási szempont állott előtérben, a miből annak a hittani kérdések iránti érdeklődése, valamint az említett, és az egyházi mozgalmakban szereplő tudósokhoz való ragaszkodása is kimagyarázható. A sors szeszélye azonban úgy hozta magával, hogy épen ezen, különben sem egyforma hitfelcseztű személyek közül többen hitük megváltoztatásával feltűnést okoztak.

Igy Sturmíus a kalvinizmus felkarolása miatt állásától elmozdított, és volt tanártársával a strassburgi lutheránusok egyik fejével, Pappussal szenvedélyes hitvitába bocsátkozván, ellene »*Anti-pappus*« címmei négy rendbeli polemikus iratot adott ki. Ellenben a kalvinizmus egyik fészkeben, az egyház élén állott Sulcerus, ki még Lutherrel az úrvacsora kérdésében személyesen értekezett, a lutheranizmushoz szítot és visszaállította Baselben az orgonák használatát. Viszont Beza, ki tudvalevőleg mint 30 éves férfiú tért át a katolikus hitből a helvét hitfelekezetbe, salesi szent Ferenczcel tartott értekezése után vallási nézeteiben újabb ingadozással, sőt ez okból Genfből való megszökés szándékával vádoltatott. Végül abban az időben nagy zajt idézett elő az uralkodásra jutott III. Jakab baden-hochburgi őrgrofnak viszontagság teljes élte alkonyán a római katolikus hitre történt áttérése.¹

Ezek a különféle külföldi összeköttetések mindazonáltal Horváth Gergely lelki állapotára annyiban állandóbb befolyás nélkül maradtak, hogy vallási iránya ifjú kora óta mindig egy és ugyanaz maradt. Ő mióta az 1581-ik év körül, tehát nagykorúsága küszöbén, európai körútjáról az országba visszajött,² minden törekvését a lutheránus vallás érdekeinek előmozdítására fordította. Eseményi céljainak feláldozta a fényes jövőt, melyet neki pártfogói a császári udvarnál való szolgálatba lépése esetére biztos kilátásba helyeztek, sőt az alispáni hivatal is, melyet Szepesmegye 1591. június 16-kán egyhangú választással reá ruházott, habár

¹ Mindezen személyek életrajza egyebek között megtalálható a Jöcher-féle Allgemeines Gelehrten-Lexicon, illetve az Allgemeine Deutsche Biographie-ban.

² A m. nemzeti múzeum kéziratárában 2331 fol. Lat. jelzéssel őrzött kézirat (p. 470—477.) szerint, mely Moller György lőcsei plébános 1532-től 1584-ig terjedő naplóját tartalmazza. Horváth Gergely 1581-ben átadta egyik lelkészének Wandalus Kristófnak a Formula concordiae egy példányát. Továbbá a neerei levéltárban fasc. 13. nr. 25 jelzéssel őrzött periratra Horváth rá írta: Accepi In Sárvár 18 Aug. 82., a mikor Nádasdi Ferencznel lehetett látogatóban. Ugyanazon levéltárban fasc. 35. 15. sz. alatt pedig létezik egy új donatíó iránti folyamodványa, mely a hátiirat szerint 1583-ból való. Innen következtethetjük, hogy Horváth Gergely már 1581-ben érkezett vissza az országba, s hogy régiebb íróink tévesen teszik visszaérkezését későbbi időre.

azt a megyei közönség teljes megalégedésére töltötte be, csak egy évig viselte.¹

Saját tapasztalatából ismerve a fegyver hatalmát, melyet a felekezeti iskolák az egyháznak szolgáltatnak, jelzett céljainak valószínűsítése végett alapította 1588-ban neerei birtokán a Késmárktól alig egy órányi távolságban fekvő nagyszerű várlakában a csak hamar nagy híre emelkedett gymnasiumot. Ennek fentartására, ösztöndíjakra s a szegény tanulók felségelésére évenként sajátjából mintegy 600 forintot fordított, ami az akkori pénzvizonyok között magas összeget képezett. Iskolájában a dialektika, ethika, és rhetorikából maga tartott előadásokat, míg a többi tantárgyra jeles kül-, s belföldi tanerőket alkalmazott. Első iskolaigazgatójáról, tangermüdi Gera Kristófról más alkalommal már emlékeztünk. A rectori tisztben ezt követte Erhard Miklós mester, ki a pfalzi választó fejedelemségben Dalheimben születvén, felsőbb tanulmányait Heidelbergben 1584-ben befejezte,² és 1592. szeptember 22-én vette át az elhalt Faber utódjaként a bártfai iskola vezetését,³ az 1595-ik év második felében pedig állást cserélt Gerával. Erhardot ki mint latin költő is jeleskedett, főnöke teljes bizalmával ajánlékozta meg, számára külön házat építtetett,⁴ felkérte legifjabb fiának Baltazárnak keresztvizre tartására⁵ és megbízta legidősebb fia Márk nevelésével. Vele egyidejűleg érkezett Noérre Németországból a Hunniustól melegen ajánlott 20 éves Grawer Albert mester, s a gymnasiumban a bölcsészetet, és a hittudományt tanította. Különösen feladataul volt kitérve a lutheránusok és a papisták úgy kalvinisták között fennforgó vita-kérdések magyarázása.⁶ A segédtanárok közül a Thurócz-megyei Láni Illés, ki ama gymnasiumban nyerte tudományos kiképzését is, s ott egyidejűleg volt a tanítással és karvezetéssel megbízva, országos hírnevet vívott ki magának.⁷ Társa a Liptómegeyi Malus (Jablonovszky) Pál, utóbb mosóczi, majd galgóczi, és modori iskola igazgató szintén mint költő és hittudományi író jó névvel bír. A sírverset, és patrendü epigrammát, melyeket első főnöke Horváth Gergely elhalálozása alkalmából írt, kiadta Erhard; míg Láni Illés vitairataiban jelentek meg az ennek ellenfele Fabricius, úgy Lám (Claudus) ellen

¹ Szepesvármegye közönségének hivatalos bizonyítványa a neerei levéltárban.

² Ezt Erhard maga mondja Horváth felelete III. részének előszavában, amelyet ő ennek halála után kiadott.

³ Frankl: Iskolázás 76. lap. Ellenben Klein (Nachrichten I. 88. lap, jegyzet) azt állítja, hogy Erhard 5 nappal utóbb szeptember 17-én vette át a bártfai rectoriságot.

⁴ Gerának Bártfa városához intézett s már más helyen ismeretelt levelein felül, Horváthnak ugyancsak a bártfai tanácshoz 1595 június 1-én írt levele az ottani levéltárban, melyre még visszatérek.

⁵ A Horváth család emlékkönyve a neerei levéltárban.

⁶ Ezt Grawer maga említi »Antilubinus« című munkája előszavában.

⁷ Reá még visszatérek.

intézett gúnyversei. Midőn továbbá az 1597-ik évben Maluda vezetésére bízott mosóczi iskola fenntartójának, Révay Ferencz thuróczi megyei főispán és kir. ajtónállónak pártfogását megnyerte: e főúr közbenjárása következtében, Klösz bártfai nyomdász, kinyomatta bizonyos *Epitaphia*-jit, mely munkája azonban nyomtalanul elenyészett.¹ Ellenben az előzőleg Mosóczon 1599. Márczius 16-kán Révaynak küldött verses levelét megőrizte a styavniczkai családi levéltár.² Szintén kéziratban maradt fenn értekezése a pestisről a melynek elkészülte évét (1601.) jelzi a saját nevére czélzó achrosticon »*seD Libera nos a MaLo,*« — valamint a Dubrovcszky János Pál nagyszombati préposttal volt három rendü colloquiumának leírása.³ Kivülük Neeren még segédtanárkodtak: Az ágostai születésű Henrici Mátyás mester, ki előtt a bártfai iskolában hasonló állásban működött, és utóbb Boroszlóra ment át, mint a bölcsészlet és jogtudomány tanára,⁴ — úgy Eibisch Mátyás (Andremontanus),⁵ és Mai Pál.⁶

¹ Malus Pál Mosóczról 1601. július 1-én Révay Ferenczhez mint pártfogójához írt levelével megküldi a leírt Epitaphiákat s kéri, hogy azoknak Bártfán leendő kinyomtatása végett Rohác Melchior, eperjesi rector, kinek szülei neki jobbágyai, keresse meg. A nyomdász számára küldjön 2 tallért, egy küldöncz számára Eperjesről Bártfára pedig 50 denárt. Erre Rohác Eperjesről augusztus 12-én válaszolja, hogy Klösz Jakabbal, az ájtatos és jeles nyomdászszal az eperjesi vásárkor, a kinyomtatás végett beszélt. Ez eleinte szokása szerint díjazásról mit sem akart tudni, de utóbb elfogadta a két tallér ígérteit s ezeknek azonnali megküldését kívánta. A nyomtatványok elkészültét augusztus 25-ére ígéri. A megrendelt 90 példány azonban csak október havában készült el, a mint ezt Révaynak meghitt embere, bizonyos Wolffy jelenti. Mindezen levelek eredetije a Révay-féle styavniczkai családi levéltárban, másolatai pedig az Abel gyűjteményben. A kérdéses nyomtatvány a R. M. könyvtár II. részében nincs felemlítve.

² E kiadatlan vers így kezdődik:

Salve Magnatum Francisce e stripe create.
Aonii salve gloria magna chori.
Quas poscis chorús hic mitto, fronte serena.
Accipe, non manus, pectus at aspicias.

³ V. ö. Schmal: Vita superintend. 11 lap, e jegyzetét.

⁴ A Horváth család emlékkönyve szerint Gergely egyik leányának, az 1594. Augusztus 11-kén megkeresztelt Katalinnak, keresztatyja volt Henrici Mátyás mester »scholae neerensis is collega.« Klein (Nachrichten III. 106. lap. 112. jegyzet) szerint Gerstmann János 1593-ban jött Bártfára korrektornak Henrici Mátyás mester helyett, ki ugyanott prädikátor lett. Az utóbbi adat azonban nyilván téves, s megrázólják azt Henricinek Boroszlóról 1599 idibus Augusti és September 11-ről kelt, s a bártfai városi levéltárban őrzött levelei, melynek elseje a czimzett nevet ugyan nélkülözi, de nyilván az akkori bártfai plébánoshoz (Sculctetihez), a másik pedig Bártfa- város tanácsához van intézve. Ezek szerint a nevezettet csak ekkor hívták meg Bártfára papnak, s ő a meghívás elfogadásának akadályairól felhossa, hogy a tanítói pályára szentelte magát, nem készült papnak, és a pappá avatás alkalmával teendő nyilvános vizsgára sincs előkészülve. Ugyanazon levelekből kitűnik, hogy H. ágostai születésű, s Boroszlón az említett tantárgyakat adja elő, hogy továbbá Miklós mester (Erhard), és Molitor Péter bártfai kántor kollegái voltak.

⁵ Erhardnak Horváth Gergelyné fölötti gyászbeszédei kapcsában megjelentek »Matthaeus Eybisch Andremontanus, Collega Gymnasii Neerensis« aláírással Elegia consolatoria, Epitaphium 's Epigramma.

⁶ »Paulus Mai collega, et cantor neerensis« a bártfai tanácshoz 1597.

Jóllehet Horváth Gergely atyja katonai erényeiből mit sem öröklött, s minden alkalmat került, mely őt a folytonos háborúkban teendő személyes részvételre kényszeríthetné:¹ ő mindamellett a többi túlnyomólag harczedzett protestáns főurak előtt nagy tekintélynek örvendett, s ezek egyházi és iskolai ügyekben tanácsát gyakrabban vették igénybe. E tekintetben első sorban áll gyermekkori barátja Nádasdy Ferencz, a mit egyebek között a hozzá Söjtörről 1586. december hó 6-kán intézett következő érdekes magyar nyelvű levele tanúsít:

»Az prédikátorok dolgának végére mentem; három kellene, egyik Lewkára,² ki bátor csak tiszta német lenne. Ennek lenne jövedelme 40 köből gabonáig; annak felette keresztelő, eskettető pénze. El lehet rajta, annyira való jövedelme vagyon. Második Keszthelyre. Ennek lenne négy faluja, ugyan alkalmas jövedelme vagyon. De ennek tótul és németül kellene tudni, mivel hogy kalastrom tartománya tót és német. Harmadik kellene Fűlesre, kire kegyelmed ugyan köteles; az is lenne tót és német, a mint kegyelmed tudja. Ezekre kegyelmedet kérem mint bizott uramat és atyámfiat viseljen gondot, ha mikor az jámborok magam segítsége nélkül szűkölködnek, bennem meg nem fogyatkoznak.³

Ha innen, valamint az általán más helyeken érintett esetekből kitűnik, hogy Nádasdy, tudós és szakértő barátjának a birtokaira vonatkozó egyházi s iskolai kérdésekben mérvadó befolyást engedett: úgy a protestáns egyház egyetemét érdeklő országos ügyekben is nézeteire nagy súlyt fektetett; például tőle kívánt véleményt a jezsuitáknak s a szerzetesek pártjának bizonyos előterjesztéséről. Szintén annak is nyoma van, hogy vele hason természetű összeköttetésben állott Nádasdy vezértársa Battyány Boldizsár, úgy ennek sógora Balassa István, Detrekővár ura és Bornemisza Péter pártfogója, kik közül az elsőt Horváth Gergely már 1582. október 3-kán kereste meg a Liber Concordiae egy példányának Gráczból

Ápril 17-kén Strásáról intézett, és az ottani levéltárban őrzött levelével jelenti, hogy iskolájuk állapotának bizonytalansága miatt elfogadta Mosócra történt meghívását, a hová három hét múlva távozni fog. Miután a múlt karácson óta felejthetetlen emlékü patronusának, és Grawernek teendői az iskolában Miklós mesterre és reá hárultak, kér úti költségül némi kárpótlást. Megjegyzi még, hogy Horváth Gergelyné temetése alkalmával kapott ugyan férjétől 1 forintot, de midőn az utóbbi eltemettetett, neki mit sem adtak.

¹ Froschius Kristóf lelkész Bártfa városa tanácsának 1594. husvét napján írja, hogy Horváth Gergelynek a hozzá intézett levelet nem kézbesíthette, mert neje anyjának, vagy más vérokonának temetése végett Bécsbe utazott. Nem is igen hihető, hogy egy hamar visszatérjen, mivel különben félnie kellene attól, hogy a háború miatt kényszerítve lesz a táborba menni. E levél eredetije a bártfa-városi levéltárban.

² Léka, Sopronmegye.

³ E levél külsője: Magnifico domino Gregorio Horvát Stanzith etc. domino et fratri observandissimo. Belül így van czimezve: Magnifice Domine frater nobis observandissime. Salutem et servitii mei commendationem. A levél eredetije Fasc. 1 nro 15 jelzéssel a neerei levéltárban.

számára való megszerzésére, míg viszont Balassa tőle kért tanácsot arra nézve: vajjon a templomokból a faragott képeket ki kell-e vetni.¹

Önként érthetőleg, az országos tekintélyvel bíró nagybirtokos s a szomszédos városok lakossága között is hitvallásuk ugyan azonos-sága és egyéb érdekeik közössége szoros kapcsolatot létesített, a mi főleg Késmárkra, Kassára és Bártfára nézve áll. A gazdag főúr erszénye a gyakran megszoruló városoknak rendelkezésére állván, maga késmárk tőle az 1492-ik évben 800 forintnyi kölcsönt vesz fel ércpénzben, mely tétel fenmaradt számadási könyveiben azzal a hozzáadással van bevezetve, hogy nekik megint Neére ura egy megvett orgonáért 80 forinttal adósuk². Egyébkint úgy ezekkel a közvetlen szomszédaival, mint Kassa város tanácsával, bírájával és plébánosságával Horváth Gergely egyházi és iskolai ügyekben folytonosan érintkezik; jelesül az utóbbiaknak ajánl tanítót, s figyelmezteti egyházuknak az Üdvözítő minden elenségeitől, különösen az istenkáromló kalvinianusoktól való megőrzésére.³ Még szívélyesb a viszonya Bártfa városával, kivált mióta meghitt emberét Sculteti Szeverint lelkipásztorává választá. Számos levelében meleg óhajlását fejezi ki egyházuk s iskolájuk virágzása iránt, sőt érdeklődése kiterjed a fennhatóságuk alatt álló falvak egyházi vezetésére. Midőn egy ízben a Stöckl család egyik gyermektagjának elfogatása s bilincsekben tartása tudomására jut, közbeveti magát kitűnő any-

¹ A neérei levéltárban Horváth Gergelynek egy iratjegyzéke foglaltatik, mely a többi között a következő kivonatokat tartalmazza: Sub litt. R. Litterae Stephani Balasi ad Gregorium Horváth Viennam scriptae, in quibus petit ut Gregorius exeat ad ipsum ad Dav — (!) Si autem ille non posset, ergo filium ipsius inuisat per occasionem et nova eidem scribat. Item petit consilium idem Balasi, num sculptas imagines debeant ex ecclesia ejicere. Adnexae sine sub-
scriptione videntur esse responsoriae. 1586.

Sub litt. S. Litterae Francisci de Nádasd Comitis perpetui de Fogaras ad Gregorium Horváth sonantes, in quibus propositiones Jesuiticae et Monachales communicat et opinionem petit, quid facto opus. Etiam responsoriae adnexae.

Sub litt. T. Litterae Balthasaris Battyán ad Gregorium Horváth, in quibus significat, quod Gretzii Liber concordiae nullus haberi possit et alia ibidem parvi momenti deprehenduntur 3. octobris 1582. Szalonok.

Ezek az okmányok most mind hiányoznak. Balasi István alatt, úgy hiszem, Balassa István értendő, ki szintűgy mint Battyány Boldizsár, a szigeti hős Zrinyi Miklósnak veje volt.

² E tétel így szól: 1589 entleht vom herrn Gregorio Horwath Domino Neerensi in muntz fl. 800, dagegen ist herr von Neere für die Orgel so man ihm verkhaufft der Stadt schuldig fl. 80. Innen is látjuk, mily óriási a különbség a pénz mostani és akkori valóságos értéke között.

Lám »Antithesis« czimű munkájában Horváthot uzsoráskodással vádolja, de ebbeli puszta állításának azon roppant anyagi áldozatokkal szemben, melyeket Horváth iskolája s hitfelekezete érdekében hozott, nem igen lehet hitelt adni.

³ Horváth Gergelynek 1590 december 2. és 1595 június 30. kelt levelei Kassa város közönségéhez, illetve bírájához az ottani levéltárban.

jára és rokonaira való hivatkozással, a fogolynak szabadon bocsátása végett. Ha mint 1593 és 1594-ben, mivel adóseitől követeléseit nem tudta behajtani, a bártfaiaknak a kívánt kölcsönt meg nem adhatja: e miatt ismételen sajnálkozását nyilvánítja s szolgálatát a jövőre felajánlja. De időnkint velük közli a saját személyére vonatkozó fontosabb eseményeket is. Az Erhard és Gera közötti csere alkalmából értesíti őket arról a reményéről, hogy uradalmi egyházait és iskoláját végre a biztos révbe bevezetheti. Nyomban tudomásukra hozza második nejének, született Sembery Euphrosinának 1596-ik évi november 3-án gyermekágyban történt elhalálozását, s meghívja a városi tanácsot a temetésre.¹ Irántuk való feltétlen bizodalmanak legfényesebb jelét adta azonban azáltal, hogy a szepesi káptalan előtt 1592. január 31-én kiállított okmánynyal halála esetére sz. kir. Bártfa városa bíróját, esküdtt polgárait és egész közönségét az akkor még élő nejének, gyermekeinek, és összes hagyatékának gyámjai, gondnokai, védői, igazgatói, előmozdítói és pártfogóiuul korlátlan hatalommal rendelte.²

Horváth Gergelynek mély vallásossága, s hitfélekezetének érdekében áldozatkészsége egyfelől, vallási türelmetlensége pedig másfelől, oly jellemvonásokat képeznek, melyeket hazánkban az egyházi harcok idejében számos más protestáns főúrunk is találunk. Ellenben kiválik ő társai közül a közép-színvonalat messze túlhaladó tudományos képzettségével, és személyes fáradozásával a nevelés terén, úgy közvetlen közreműködésével a kérdéses hitvitákban, a mi egyébkint a hiúság bizonyos neméből eredő azon óhajására is vezethető vissza, hogy a szentírásban való ritka jártasságát, és dialektikai képességét érvényesítse. Ézért előszeretettel keresett fel minden alkalmat a szóbeli mérkőzésre, és már a fennforgó viszály előtt szóbeli vitatkozásokba bocsátkozott Pilcz Gáspár nagysárosi lelkészszel s Toraconymus Mátyás iskolamesterrel, valamint nem rajta múlt az, hogy a tiszamelléki magyar papokkal czélba volt colloquiuma létre nem jött. Ezenkívül a hitvita irodalmát nem csak saját munkáival gyarapította, hanem annak pártfogójaként is szerepel. Neki ajánlották Wagner Márton, Faber Tamás és Sculteti Szeverin a Pilcz ellen kiadott »*Examen*«-en kívül, az 1586-ban szintén Bártfán nyomtatott »*Jubilae-*

¹ Horváth Gergelynek 1591 October 31, 1593 Augustus 25, s October 7, 1594 Január 22, és November 11, 1595 junius 1, 1596 November 14-ken kelt levelei Bártfa városához az ottani levéltárban.

² A szepesi káptalannak 1597. feria proxima post Dominicam Reminiscere kelt s a bártfai levéltárban őrzött kiadmánya. Bevezetésében elő van adva Kutatási primásnak 1597 február 18. kelt felszólítása, hogy keressék ki a sekrestyéből azt az okmányt, melylyel G. Horváth a bártfaiak állítása szerint Bártfa városát tette gyermekei gyámjává. A káptalan ezt kikeresvén folytatólag közli úgy, a mikép fent ismertettem. Kelete: Sabbatho proximo ante festum Purificationis Mariae 1492. E keletet mint közokmányban foglaltat az új kalendarium szerinti nek tartom, mely már előzőleg az 1588. 28. t. czikkkel elfogadtatott, habár Horváth Gergely maga leveleiben mindig a régi kalendáriomra hivatkozik.

um *Bartphense*» című munkát, a melynek azonban egy példánya sem maradt fenn, sőt a melyről a Régi Magyar Kvtár II. részében még említés sem történik.¹ Szintúgy az ő aegise alatt jelent meg a magát kassai theologusnak nevező Mannus György latin beszéde a feltámadásról.²

II.

Lám, a Horváth Gergelyvel történt összetűközésének előzményeit úgy adja elő, hogy ő ellenfelét soha sem provocalta, hanem amaz zaklatta őt folyvást szó és írásbeli kihívásokkal. Mielőtt az ügyet a sajtó útján volt kényszerítve a nyilvánosság elé hozni: Horváth nem kevesebb mint nyolcz iratot bocsátott ki ellene, részint a bálványok védelmére, részint az ubiquitous hitelvének terjesztésére. Első iratára előljárói s más jeles férfiak tanácsa szerint nem felelt, azt vélve, hogy kihívója elhallgat. Azonban ellenkezőleg, ez egy másik iratában még erősebben sürgeti a választ, hivatkozván szt. Péter mondására, melyszerint mindenkinek, a ki tőlünk hitünket s reményünket számon kéri, elegendő kell tennünk. Mivel tehát nemcsak azt, a ki megsérti, hanem azt is, aki elhallgatja az igazságot, vétkesnek tartják, a második iratra higadtan felelt s a komoly, érett itéletű férfiak feleletében megnyugodtak. De az nem, aki nem tudja mi okból, őt szemelte ki ellenfelének.

Ez felelete ellen egy harmadik irattal lépett fel és abban felhozott érveit igazi értelmükből kiforgatva, kénye-kedve szerint czáfalgatta, majd egyéb vitás kérdéseket is belekevert. E fölött azután Lám a szentírásból, az atyákból s az orthodox egyház folytonos tanításából merített nézeteit a támadóval egyszerűen és világosan közlé, a mire következőt emennek negyedik irata: *De reali Idiomatum communicatione*. Midőn pedig ő néhány nemes úr előtt szóvá tette, hogy amaz iratnak több tétele nagyon közel jár az arianismushoz: írója rövid, de fogas replikát küldött hozzá fegyveres szolgájától, a mely ötödik iratra hasonló modorban felelt. Ekkor minthogy a kihívó utóbbi két dolgozatában a bálványokról többé nem tesz említést azt hitte, hogy az legalább eme kérdésre nézve végre a helyes útra tért, de csalódott. A hatodik iratban, melyet neki egy-két hónap eltelté után szintén Horváthnak fegyveres szolgája adott át, már ismét értekezik a bálványokról, habár más álláspontból kiindulva. Ő erre sem maradt adós a felelettel, de czélszerűnek vélte azt előzőleg megbírálás végett az eperjesi egyház kurátoraival közölni, a mely egyháznál papi pályáját megkezdé. S mivel innen válasz még a harmadik hónapban sem érkezett,

¹ Ribini, Memorabilia I. 78. 1.

² R. M. Kvtár II. 236. sz.

azt személyesen sürgette meg azzal az alkalommal, midőn az eperjesi jegyzőnek, az ő volt tanítója Fabini Lukács leányával való lakodalomra Eperjesre rándult. Így tudta meg, hogy munkája hivatlanok kezébe került, kik eléggé tapintatlanul a végleg ki nem dolgozott s csak baráti körnek szánt tervezetet Horváthnak kiadták. Ez utóbbival továbbá a lakodalomkor véletlenül személyesen találkozáván, általa erkölcsileg kényszerítettett, a hely és idő alkalmatlan voltával indokolt szabadkozása daczára, a köztük felmerült vitapontokra nézve szóbeli vitába bocsátkozni. Eme colloquium eredményét ezután a kihívó úgy foglalta írásba, hogy a maga előadásait teljesen, sőt imitt-amott kicsiszolva és pótlásokkal adta, míg az ellene alkalmazott érvoknek csak alig huszadrészt vette be, minélfogva az együgyűebbek azt hihették, mintha a kihívottat elnémitotta volna. Horváthnak eme hetedik támadása következtében mindenek előtt Lám a colloquiumban jelenvoltakat kérte fel az ott történtek szóbeli elmondására, és előadásukat híven leírta, ezt a feljegyzést pedig a 24 lekipásztor gyülekezetében, a kik közül 3 a colloquiumnak tanúja volt felolvasta, kérvén az illetőket az esetleges hibák vagy hiányok kiigazítására. Mivel senkinek sem volt a felolvasott leírás ellen észrevétele /, ennek másolatát kiszolgáltatta azoknak, a kik kívánták. Ily másolati példányt ellenfele valahonnan kézhez kerített és azt ürügyül vette egy újabb, a sorrendben nyolczadik vitairat előállítására, melyben sajátlag semmi egyéb nincs, mint régi érvei újabb lével feleresztve.

Lám ez utóbbi dolgozatot 1588 octóber 14-én kapván meg figyelemmel elolvasta s másoknak is elolvasás végett átadta, azonban hosszabb ideig tanakodott a felől, vajjon kell-e neki reá felelnie. Végre négy hónap eltelte után előjáróinak utasítása következtében is hozzáfogott a fennforgó vitát felölő munkának kidolgozásához. Jóllehet továbbá ellenfelének kérdésben levő dolgozatai csak kéziratban léteznek, de mivel szerzőjük azokat iskolája növendékeivel lemásoltatván szerteszét mások nyakára szokta tolni, míg maga másolókat nem képes tartani, elszánta magát befejezett munkájának sajtó útján közzétételére.

A nyomtatvány megjelent Zerbstben (Servestae) 1591-ben ily czimmel; *Antithesis ubiqvitatís et orthodoxae doctrinae de persona Christi, illam propugnante Gregorio Horvath, aliter Stansith de Gradecz... hanc defendente Sebastiano Ambrosio.*¹ Az előszóban és bevezetésben, melyben Lám a fennebbi tényállást beszövi, különösen hangsulyozza azt, hogy helyzete a reá kényszerített párviadalban, nagyon egyenetlen. Ha mindkettőjük születését

¹ 8-rét Elül cím, és praefatio 10, — hátul errata 1. számozatlan levél; a szöveg 488 számozott lap. A nemzeti muzeum példányában az előzményekből 8. a szövegben pedig a 2-ik levél kézirattal van pótolva. Saját példányomból az előszó egészen hiányzik. Tudtommal teljes példánnyal bír az Akadémia, és a debreczeni collegium könyvtára.

tekintik ellenfele oly katonának a fia, kinek dicsőségét irodalmi emlékek a külföld előtt is hirdetik; ellenben az ő atyja egyszerű polgár, ki tábort soha sem látott, hanem csupán szülővárosa kormányzásában foglalt el tisztességes helyet és ebben megöregedett anélkül, hogy tudtával, neve a város határain kívül ismeretessé vált volna. Szintúgy nagyon eltérők közöttük a lélek, test és szerencse adományai: a milyennek az éles elme, a beszédben való gyakorlottság s a gazdagság fénye. Mindegyik irányban amaz őt messze túlhaladja; ily előnyökre pedig Eurypides Hekubájában helyesen mondja: az ismeretlenektől eredő beszéd, bár ugyanaz legyen is, mint olyanoké a kik bizonyos tekintélyvel bírnak, ezzel mégsem egyenlő értékű. Eme körülményeket szem előtt tartva s abban az aggodalomban, hogy gyenge oldalai esetleg a megvédendő igazságnak hátrányára szolgálhatnak, nem egykönnyen bocsátkozott a Horváthtal való harcba. Ha mindamellett erre eltökélte magát: tette ezt főleg lelkeszi hivatása tudatában, s bízva az üdvözítő ama szavaiban, melyek szerint nem kell tanítványainak, midőn az ellenség kezeibe adatnak, a fölött aggodniok, hogyan és mit szóljanak, mert azon perczen meg lesz nékik adva mit beszéljenek, mert ekkor nem ők, a kik szólanak, hanem az atyjuk lelke az, mely bennök szól. Majd támaszkodva Szt. Pál apostol szavaira: »Senki se vegye maga magának a tisztességet, hanem a ki az Istentől hivatik, mint Áron,« megtagadja ellenfele jogát más s oly egyház ügyeibe való avatkozásra, a melynek nem püspöke.« Nem védheti őt meg hivatkozása arra, hogy a világi előljáróság tiszte a tíz parancsolat mindkét táblájának megőrzése, s pedig annál kevésbé, mivel senki se ruházta fel a Késmárk városa feletti főnhatósággal.

Folytatólag beszámol a munkája szerkesztésénél követett rendszerről. A bálvány imádás kérdését, mint a melyről kihívója külön iratban értekezik, egyelőre mellőzi és ezúttal csak emennek a *De reali communicatione Idiomatum* című dolgozatát veszi részletes tárgyalás alá. Minden egyes tételnél előre bocsátja Horváth szavait, nehogy úgy lássék, mintha képzelt ellenféllel küzdene. Saját érveléseit legfőképp a szentírásra alapítja, a mely mint Vazul, Chrizostom és Ágoston is bizonyítja, a helyes ítéletnek legbiztosabb szabálya és mértéke. A mennyiben régibb és újabb egyházi írókat szintén idéz, ezt teszi annak igazolása végett, hogy nem új tant terjeszt. Nem irigyli ő ellenfelének ama dicsőségét, mely szerint irataiban az orthodoxok előtt ismeretlen újításokat felhoz. Ilyenek: hogy a fiú lényege az atyáétól és a szentlélektől ugyan nincs elválasztva, de ezekétől mégis valóban és igazán különböző; hogy mind az az előny, a mi Krisztusnak adatott, megtestesülése ideje óta adatott. Sőt a fiui éltető és megigazoló erejéről és imádásáról mondott állításai oly zavartak, hogy azokból a legnagyobb képtelenség következik. Megokolja továbbá még azt, hogy miért bizonyít itt-ott a jezsuiták nyilatkozataival is. Mert az ágostai hitvallásban, sőt a smalkadeni cikkelyekben szintén ki

van mondva, hogy az Istenre és a szent háromságra vonatkozólag egyetértenek a pápával. Különböen is csak az igazságot kell nézni s nem a személyt, a ki azt mondja. Valóban sajnálni lehet az Ubiquitas védőinek vakságát, kik az igazság elől becsukják szemüket, melynek fénye különben a tudatlanság sötétségében feneklők szemei előtt feltárult.

Jelen munka a hitvita irodalomban előszeretettel alkalmazott párbeszéd alakjában van tartva akkép, hogy szerzője Horváthot *Nobilis provocator*, magát pedig *Ecclesiasta provocatus*-nak nevezi.

Erdemleges czáfolatát Lám valóban első sorban a szentírásra, azután az egyházatyákra, Lutherre és Melancthonra alapítván, a Kalvinismus vádjának visszautasítása mellett folyvást azt iparkodik kimutatni, hogy az ő tanítása az igaz egyház hitvallásával ugyanazonos. Egyebek közt midőn ily módon Krisztus menybemeneteléről szól, felkiált, hogy ha ő kálvinista, akkor kálvinisták az Isten fia, az evangelisták, és az angyalok, kik a menybe távozó Krisztus után néző apostolokhoz szóltak, Péter és Pál apostolok és mind az igazhívő egyházatyák. Ellenben Horváthnak felhányja az Arius tévnanához való közeledést, miután épen úgy nyilatkozik, mint Dávid Ferencz, Blandrata s az Isten fiának többi ellenségei, a midőn annak örökös isteni természetét káromlólag megtámadják.

Más helyen gúnyolodva a kihívónak szokásos s jelesül az Ubiquitas bizonyítására használt syllogismusairól, a következőleg érvel: Az a kinek az összes helyek alávetvék, testének állásával nem egy helyen, hanem mindenütt, vagyis minden helyen van jelen. Már pedig Horváthnak Neére falu minden helye alá van vetve. Ennélfogva Horváth Gergely teste állagával Neére községének nem egy helyén hanem összes helyein egyszerre van jelen.

Az utolsó fejezet élén állanak a »*Nobilis provocator*« eme végszavai: Ezt a választ azért küldöm neked, hogy vagy alaposabb okokkal colloquium útján, döntséd meg (a mi soha sem történhetik), vagy lemondva a kalvinismusról, az itt általam kifejtett és az Isten igéjére alapított tant egészben fogadd el. Erre az »*Ecclesiasta provocatus*« feleli, hogy a kihívó nyilait a hit paizsával fogta fel, és egyéb vágásait melyek nem annyira ellene, mint az orthodox egyház ellen irányultak, az Isten igéje kardjával törekedett elhárítani. Hogy ez mennyire sikerült neki, annak megítélését az őszinte és értelmes olvasóra bízza.

Ebben a fejezetben összegezi azután a kihívott a gladiatori ugrásokat, a miknek a tárgyhoz semmikép sem tartozó elmefuttatásokat nevezi, melyeket Horváth, szerinte csupán túlszöngő elméjének fitogtatása végett kevert bele. Hasonlók ezek a gladiatorok részéről, tagjaik hajlékonyságának mutatására szokásosan tett különböző ugrándozásokhoz.

E részben mindenekelőtt csudálkozását fejezi ki a fölött, hogy ellenfele őt előbbi leveleiben Ambrosius Sebastianusnak cí-

mezi, ellenben utóbb a hol csak lehet németül Sántának, Claudusnak (Lahm) nevezi őseről, ki egyik lábára sánta vala és sok évvel előbb, mielőtt még akár ő, akár amaz a napvilágot megpillantották, 90 évet meghaladó korban meghalt. Eme gúnynévhez egyéb förtelmes rágalmak sorakoznak, a melyekkel a hozzáküldött támadó iratok, mint virágokkal díszítvék. Ez a vitatkozási módszer semmikép sem fér össze Horváth állásával, ki nagyságosnak czimeztetik s ily czímet igényel is. Lám már gyermek korában hallá tanítóitól Aristoteles szabályát: A ki valakivel bármily dologról vitatkozik, érvekkell kell azt meggyőznie s viszont túrni tartozik ugyan ily módon való legyőzetését. De férfiakhoz nem illő, hogy úgy iparkodjanak egymást meggyőzni, mint a piaconz kenyeret áruló kofák.

Ha a szenvedett rágalmak miatt megakarná magát boszulni: hozhatna ő fel kihívója személyére nézve sok mindenfélét, a melyek nem rágalmak, hanem köztudomású tények, de azok sorából csak egyet kíván megérteni. Harmad napra a most czáfolt irat elküldése után, ellenfele abba a helybe esett be, a melyet undorodás nélkül említeni sem lehet, és sérülése a sebész műtétét, úgy több hétig tartó gyógykezelést tett szükségessé. Ekkép az Isten büntetése elérte azt, a ki az éplábút sántának csúfolta, és maga lett sántává. Az ily helyen történt megfenyítése, figyelmeztetésül szolgálhat neki tévelygéseiben abbanhagyására, mint a melyek kaput nyitnak Arius Isten káromló tanának, a ki pedig a történet tanúsága szerint életét ugyanoly undok helyen végezte. Vegye tekintetbe saját lelkészének, Creutzer Gáspárnak a rágalom nagy mesterének példáját is, ki rágalmazó levelében a híveket rábeszélni törekedett, hogy a sántának ne higyenek, — s íme vele történt, hogy midőn egy gabonás kocsi, melyen űlt felfordult, maga megsántult, sőt sánta maradt egész haláláig, mely őt evés és ivás közben lepte meg. Horváth ugyan mind előtte, mind mások előtt ismételen kijelentette óhaját, hogy hasonló módon gyorsan és váratlanul múljon ki; az sem ismeretlen előtte, hogy Plinius és Julius Caesar is nyilvánítták, hogy rögtönös halál a legnagyobb szerencsének tartandó: mindazonáltal az ily kívánságot nem véli az igaz keresztyéni megnyugvással és az Isten irányában tartozó engedelmesség követelményével megegyeztethetőnek.

Kihívója, megtagadja tőle a valódi belső jámborságot, s benne annak csak némi külsőségeit mondja felismerhetőeknek. Lelki állapotának megbírálására azt, a ki ellensége, nem tartja hivatottnak, hanem megítélését az Istenre bízza. Viszont ettől kérdezi, vajjon valódi jámborságot tanúsít-e akkor, midőn az Isten élő képmásait rágalmakkal marczangolja s minden módon üldözi, a szorult állapotban levő keresztyéneket uzsoráival kiaknázza, az alája helyezett lelkészeket, ha szavukat az uzsora és egyéb helytelenségek ellen kötelességszerűleg felemlik, állásukból elűzi, e közben pedig a bálvány-képeket a babonára hajló emberek szemének kápráztatása végett selyemmel, aranynyal és más drágaságokkal felcziczomázza.

! (B. M. H. W.)

Horváth az élőszóval eszközözendő vitatkozást annyira sürgeti, mintha anélkül nem is lehetne alapos okokat felhozni. Ez éppen nem áll, mert a távollevők egymással a legfontosabb dolgokról levélelileg is tanakodhatnak, ha tehát a colloquiumot minden áron kívánja, ajánlja neki a következő módot. Válaszszon ki a maga iskolájából két növendéket, a kik közül az egyik olvassa fel saját érveit, a másik pedig az ő — Lám — feleleteit. Az Istenhez intézett búzgó fohász után vigyázzon megfeszített figyelemmel az előadottakra, vesse azokat össze Isten igéjével s minden indulatosságot legyőzve, ítéljen. Ezáltal kívánsága is teljesül, a távollevők is olvashatják a kölcsönös iratokat, a kik a szóbeli vitatkozásnál talán nem jelenthetnének meg.

A mennyiben ezzel kihívója nincs megelégedve, nyilatkozzék határozottan a felől, vajjon magán, vagy nyilvános vitatkozást kíván-e? A mi az elsőt illeti, attól sohasem vonakodott. Erre bizonyítékul szolgál az a körülmény, hogy kevéssel azután, miután ő Késmárkra jött, amaz a város templomában eltávolítva minden más bírót, hozzá kérdést intézett, mi vitte őt az ubiquitas megtagadására. Erre ő azonnal elővette és megmutatta a könyvet, melybe még mint gyermek az ubiquiták megczafolását tanította előadása után bejegyezte. Ilykép világosan bebizonyította azt is, hogy gyermekora óta állhatatosan megmaradt abban a vallási meggyőződésben, melyet az Isten igéjével megegyezőnek tart. Hasonlókép hivatkozhatik a köztük több mint 3 év előtt a várban, előjárósága előtt lefolyt szóbeli vitájukra, a midőn ellenfelét az a kudarcz érte, hogy azon ünnepélyes felkiáltását (Exod. 32 v. 5.) »*Cras solemnitas Domini est*« tévesen Jehova helyett, az áldozati bárányra vonatkozóan állította. Szintügy rámutathat az említett lakodalom alkalmával volt colloquiumukra, a melyre amaz már elkészülve jött s könyvekkel ellátva ült az asztalhoz. Ekkor ugyan — nyíltan megvallja — egyaránt kifogásolta a helyet és időt; midőn azonban a sürgető unszolásoktól máskép nem tudott szabadúlni, a vitatkozást a lehető mérséklettel olykép vitte, hogy az elmondottaknak megbánására épen nincs oka, a mit ellenfele aligha mondhat el magáról.¹

Ha pedig ez nyilvános vitatkozást óhajt, úgy több körülményre kell figyelmeztetnie, a melyekre úgy látszik nem gondolt. Ilyeseknek rendezése nincs a magánosok kénye-kedvére bízva: ahoz megkívánatik az egyházak kiválóbb tagjainak beleegyezése és a legfőbb előjáróság tekintélye, a költségek fedezése iránti megállapodás, a felesleges kitéréseket gátló rendszabályok stb. Nem is

¹ A Xylander-féle kéziratnak az Abel gyűjteményben olvasható kivonata szerint Horváth és Lám között 1589 február 5-én Késmárkon a tanácsházban is colloquium tartatott, melynél a vitatkozókon kívül még jelen voltak: Wolfgangus Ligustius Coadiutor magistri rationum. Mathias Boborowicz Tricesimator Kásmarcensis, Joannes Scholcz Pastor Beelensis. Paulus München Pastor Georgiomontanus.

lehet az annyira fontos feladatokat egy vagy két személyre bízni, hanem óhajtandó, több kiváló és köztekintélyben álló férfiaknak mindkét részről harcosokul való megnyerése. Mindezek az előfeltételek itt teljesen hiányoznak. Horváth, a ki Konstantinus császárt utánozza ugyan a vitatkozási kedvben, de nem a helyes megintések méltánylásában, úgy tesz, mint Svetonius szerint Claudius császár, a ki képzeletben nem létező sereget alkotott. Irataiban felállít egy képzelt colloquiumot s ebben neki — Lámnak, — oly dolgokat tulajdonít, a melyek soha eszébe nem jutottak. És e képzeleti vitatkozásban a többi között hozzá úgy szól: Mivel te állításomra felelni nem akarsz, Isten veled; máskor majd felgyűrközve szállok ki veled.

Erre a gladiator fogásra csak az feleli: ha amaz felgyürt karokkal akarja a kérdést eldönteni, ő viszont összekulcsolt kezekkel (a mi az imádságnak külső jele) ajánlja magát és ügyét az Istennek. Ha annyira vágyik ellenfele a harcra, hogy a nélkül nincs nyugta, mutassa meg a törökön, mennyi erő van felgyürt karjaiban, de nem a békét és igazságot kereső lelkipásztorokon. Kövesse atyja példáját, a ki a mily bátran küzdött a törökök ellen, ép oly kegyes volt az egyháznak az orthodox tanokat védő szolgái, mint például az ariánusokat tollával megtámadó Szegedi István iránt.

Végül még kifejti, hogy nyilvános vitatkozásnak főleg két célból: u. m. az isten dicsősége vagy az anyaszentegyház kiépítése végett lehet helye. De a csupán saját dicsőségét hajhászó Horváthnak egyik sem célja. Tanúsága ennek egy tisztességes társaságban tett ama nyilatkozata, hogy nyilvánosan akaszszák fel, ha a vitatkozással nem viszi annyira Lámot, hogy ez moccani se bírjon.¹ Majd más alkalomkor ugyanezt a nyilatkozatot fentartá, arra az esetre, ha a kihívott, a mennyiben legyőzetik, a maga felakasztásában megnyugszik.

A munka végén befejezése idejét, az 1590-ik évet a következő acrostichon fejezi ki: qVI perseVeraVerIt aD flneM VsqVe, Is saLVVs erlt. Ehez még két költemény van csatolva, egyik az előszó előtt, a másik *De funda verbi Divini* czímmel az Errata után. Mindkettőben czéloz szerzője ellenfelének hatalmas testalkatára és saját igénytelen természetére.)

hatalmas
termetű!

Ráth György.

¹ E mondatát Lám az Errataiban, mint tévesen kihagyottat német nyelven idézi következőleg: Ich wil mich draussen an den lichten Galgen hengen lassen, wo ich euch nicht also wil eintreiben, das ihr mir nicht ein kück werdet antworten können.

